

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

О. В. Бобіна

Україна і світ

Методичні вказівки для самостійного вивчення тем
з історії України "Україна в системі міжнародних відносин"
і "Українська діаспора"

Рекомендовано Методичною радою НУК

Миколаїв 2007

УДК 94 (477)

Бобіна О.В. Україна і світ. Методичні вказівки для самостійного вивчення тем з історії України "Україна в системі міжнародних відносин" і "Українська діаспора". – Миколаїв: НУК, 2007. – 36 с.

Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

Методичні вказівки подають узагальнюючу інформацію про місце України в системі міжнародних зв'язків. Методичні вказівки містять методичні матеріали які дають змогу перевірити засвоєну інформацію, поглибити свої знання з означених тем. Тексти лекцій і методичні поради дозволяють студентам, за мінімальних вимог викладача, самостійно засвоїти тему. Основний зміст посібника: становлення і розвиток дипломатичних відносин української держави, вплив інших держав на процеси державотворення та соціально-економічна активність українців в світі. Методичні вказівки рекомендуються для студентів технічних вищих навчальних закладів всіх форм навчання.

Рецензент д-р політ. наук, проф. Іванов М.С.

Згідно з наказом № 110 від 25.04.07 "методичні вказівки публікуються в авторській редакції, і відповідальність за їх редагування несе автор".

© Видавництво НУК, 2007

Навчальне видання

БОБІНА Олег Валерійович

Україна і світ

Методичні вказівки для самостійного вивчення тем з історії України "Україна в системі міжнародних відносин" і "Українська діаспора"

(українською мовою)

Комп'ютерна верстка *О.М. Черевата*
Коректор *М.О. Паненко*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2506 від 25.05.2006 р.

Підписано до друку 05.10.07. Папір офсетний. Формат 60×84/16.
Друк офсетний. Гарнітура "Таймс". Ум. друк. арк. 2,1. Обл.-вид. арк. 2,3.
Тираж 350 прим. Вид. № 38. Зам. № 309. Ціна договірна.

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування,
54002, м. Миколаїв, вул. Скороходова, 5

Лекція № 1. Україна в системі міжнародних відносин

Розділ I. Зовнішня політика українських держав:

А) зовнішня політика Київської Русі і Галицько-Волинського князівства (IX–XIV ст.ст.);

В) зовнішня політика Гетьманщини (1648–1781 рр.);

С) зовнішня політика українських державних формувань періоду національно-демократичної революції і громадянської війни (1917–1922 р.)

Розділ II. "Українське питання" в політиці інших держав:

А) ставлення до незалежності України інших держав та поділи України;

В) "українське питання" у війнах та його "вирішення".

Міжнародні відносини це складне явище сучасної політики, яке включає в себе різного роду зв'язки між державами. Історія української держави дає цікаві і повчальні приклади того, що зовнішня політика і міжнародні відносини можуть відігравати ключову роль в державному будівництві. Що ж таке державна зовнішня політика? Це діяльність держави, стосовно інших держав, організацій, осіб, яка забезпечує захист національних інтересів. Під національними інтересами розуміється збереження, захист і розвиток тих благ і цінностей, що їх дане суспільство вважає для себе самими головними. Основними цілями зовнішньої політики є: а) захист державного суверенітету проти зазіхань із зовні; б) збереження цілісності і недоторканності кордонів і території держави; в) створення сприятливих зовнішніх умов для національної економіки і культурного, політичного життя. В умовах бездержавності весь потенціал – природний, людський, промисловий, культурний стає ресурсом для інших держав. Суспільство із суб'єкта міжнародних відносин стає об'єктом за який йде боротьба і суперництво. Історія України подає приклади як першого так і другого варіантів.

Розділ I

Історію зовнішньої політики України можна було б почати з трипільської цивілізації. У давніх трипільців були речі які мали середземноморське і кавказьке походження. Це свідчить про тісні економічні стосунки означених територій. Тісні економічно-торговельні відносини встановлювали скіфи і греки з своїми дальніми і ближніми сусідами.

На думку окремих дослідників саме зовнішня торгівля відіграла головну роль в утворенні першої держави східних слов'ян – Київської Русі. Необхідність захисту і контролю торговельних шляхів, які шли від Балтійського до Середземного моря, і з Заходу на Схід, призвела до утворення сильної державної організації в місці їх перетину. Міжнародна торгівля стала однією з причин утворення першої української держави. Про значення торгівлі свідчать і перші відомі нам дипломатичні угоди. Це договори 907 р. і 911 р., підписані князями Олегом, Ігорем, а згодом княгинею Ольгою з Візантією. Головним елементом цих угод були умови русько-візантійської торгівлі. Купці з Візантії, Німеччини, Польщі, Чехії, Ближнього Сходу вели торгівлю від Новгороду до Чернігова і Києва. В IX–XI ст. Київ став центром транзитної торгівлі.

Про велике значення зовнішньої і транзитної торгівлі свідчить уповільнення економічного розвитку Київської Русі. В XI ст. в результаті хрестових походів Візантійська імперія втрачає монополію контролю над морськими шляхами в Середземному морі. Тепер не потрібно було обминати Візантію через великі простори шляху із "варягів в греки" і прибутки київських князів різко зменшуються.

Активна зовнішня торгівля відіграла свою роль і в становленні Галицько-Волинського князівства. Галицька земля мала тісні економічні стосунки з Польщею, Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Візантією. Таким чином торгівля була першим важливим фактором який сприяв активним дипломатичним стосункам.

Другим важливим фактором який формував зовнішню політику першої української держави була релігія, а конкретніше її вибір і саме охрещення Русі. Легендарний процес пошуку і вибору віри, від Аскольда і Діра до князя Володимира Великого, сприяв утвердженню Києва серед інших держав. Сама християнізація проводилась за допомогою болгарських і візантійських священників. Разом з тим, прихильники Папи Римського, його послі визнавались світською владою нарівні з православними. Релігійний фактор в зовнішній політиці активно використовував Данило Галицький. Так він звернувся до Папи Римського Інокен-

тія IV по допомогу в організації нового хрестового походу проти монголо-татар, обіцяючи за це перейти під юрисдикцію Риму.

Третім чинником зовнішньої політики стали династичні шлюби, які затверджували силу і авторитет давньої Русі. Практику династичних шлюбів започаткував князь Володимир Великий. Він перший взяв в дружини сестру візантійського імператора. Ярослав Мудрий був одружений на доньці короля Норвегії. Доньки Ярослава – Єлизавета, стала дружиною короля Норвегії; Настя – дружиною короля Угорщини; Ганна – дружиною французького короля. Цю традицію продовжували і інші князі, зокрема галицькі. Данило Галицький одружив свого сина на дочці угорського короля.

Загалом Рюриковичі впродовж X–XIII ст. мали 78 шлюбів з членами європейських королівських і князівських родин. З Німеччиною ця династія була пов'язана 13 шлюбами, з Англією і Скандинавією – 13, з Угорщиною та Хорватією – 15, Візантією – 12, Грузією та Осетією – 7, Чехією і Моравією – 6, з Польщею та Мазурщиною – 27 і т. д.

Якщо узагальнювати основні напрямки зовнішньої діяльності і зовнішніх стосунків то бачимо такі: 1) Візантія; 2) Західні країни (сусіди); 3) Західні і Північні (далеке зарубіжжя); 4) Східні країни.

В стосунках з Візантією, Київська Русь намагалась забезпечити свободу торгівлі, політичний суверенітет; боролась проти втручання у внутрішні справи руських князівств. Політика стосовно сусідів – Польщі, Угорщини, Литви, Чехії обумовлювалась збереженням недоторканності кордонів, де можливо – розширенням, зокрема за допомогою шлюбів. Вступаючи в стосунки з далекими країнами – Францією, Англією, німецькими князівствами і скандинавськими королівствами, князі намагались поширювати свій вплив забезпечуючи умови для зовнішньої торгівлі, та втручаючись у міжнародні справи. Східний напрямок був найскладніший, адже печенізькі та половецькі орди кочували в безпосередній близькості від Києва, Переяслава, Чернігова і вимагали постійної уваги. Проти кочовиків використовувались як каральні військові походи, так і шлюби з половецькими князнями.

Важливим фактором зовнішньополітичної активності були війни, які вели давні руси. За допомогою активних військових дій відбувалось об'єднання – збирання всіх давньоруських земель. Так князь Олег приєднав до Київської держави землі сіверян, радимичів, кривичі та інших племен. Ігор приєднав землі уличів і древлян. Навіть за відносно, спокійних часів, Володимир Великий і Ярослав Мудрий відновлювали свою владу над племінними князівствами силою зброї.

Особливим були війни, які виходили за межі руських кордонів. Поява русичів на арені історії пов'язана з слов'яно-аварськими і слов'яно-візантійськими війнами в VI ст. В VII–XI ст. відбуваються походи руських дружин на візантійські володіння в Криму і Малій Азії. Точні відомості про військові походи з'являються з 860 р. Саме в цей рік військо князя Аскольда здійснили облогу Константинополя, примусивши греків виплатити контрибуцію. За двісті років формування і існування відносно єдиної Київської Русі, було здійснено півтора десятка великих військових походів. Самі відомі серед них, походи князя Святослава на Волзьку Болгарію, Хазарію, і іранське узбережжя Каспійського моря. Після недовгого перепочинку, князь Святослав починає війну з Болгарією і Візантією. Частина зовнішніх війн, велась проти постійних нападів сусідів – печенігів, половців, поляків, литовських племен. Таким чином, війни, завжди залишались вагомою причиною, що обумовлювала зовнішню політику Київської Русі.

Зміни в основних напрямках зовнішньої політики відбуваються в XIII ст. Галицько-Волинські князі вимушені були формувати свою політику стосовно Золотої Орди, а також Північно-Східних руських князівств, які виступали союзниками Орди і претендентами на українсько-руські землі. Галицькі князі захищали свій суверенітет досить успішно, але з посиленням Литовської і Польської держав, і внутрішніми суперечками, Галицько-Волинська Русь, як незалежна держава перестала існувати в сер. XIV ст.

В XIV ст. українські землі поділили між собою Польща, Литва, Угорщина. Незалежна зовнішня політика залишалась в історії і відкладалась до середини XVII ст.

Основи зовнішньої політики Гетьманщини заклав Б.Хмельницький. В умовах війни проти Польщі і становлення нової української держави його зовнішня політика обумовлювалась такими факторами: 1) боротьба з Польщею за автономію, а згодом і за незалежність України; 2) пошук союзників для захисту України; 3) боротьба з втручанням сусідніх країн у внутрішні справи України.

У здійсненні зовнішньої політики можна виділити кілька етапів: 1) 1648–1652 рр. – Б. Хмельницький, намагається проводити самостійну зовнішню політику, конструє схеми зовнішньо-політичних союзів, намагається їх втілити в реальність; 2) 1652–1654 рр., провал планів Б. Хмельницького, пошук нових союзників; 3) 1654–1657 рр., перехід під протекторат Московської держави, поступове поширення її впливу на внутрішню і зовнішню політику України.

В 1648–1652 рр. Б. Хмельницький здійснює ряд важливих дипломатичних кроків. Одним з перших, стало залучення кримських татар до війни з поляками. Вперше, за кілька століть, кримчаки із ворогів перетворилися на союзників. Але історія стосунків гетьманської України і ханського Криму засвідчила ненадійність союзника. Ханський Крим завжди переходив на бік сильнішого, шукав найбільшої вигоди, рідко дотримувався домовленостей.

Розуміючи ненадійність кримського союзника, Б. Хмельницький намагався заручитись підтримкою турецького султана. За деякими відомостями, у другій половині 1650 р. укладається угода з Портою, про надання українським купцям права вільно плавати Чорним морем, безмитно торгувати в портах імперії, та створити в Стамбулі українське представництво. В липні 1650 р. Б.Хмельницький погодився прийняти протекторат турецького султана. Справа залишилась за відповідним рішенням старшинської і генеральної ради. На короткий час Б. Хмельницький домовляється про підтримку повстання з боку Молдавії, Валахії, Трансильванії. Налагоджувались стосунки з Венецією.

З самого початку повстання, Б. Хмельницький встановлює стосунки з Московською державою. Першого листа до московського царя гетьман написав в червні 1648 р. В 1649 р. Україна і Москва обмінялися послами, а в травні 1649 р. до Москви відправлено перше велике посольство на чолі з чигиринським полковником Федором Вишняком. Основне завдання яке ставилось перед дипломатами – залучення Московії до війни з Польщею.

В українсько-польських стосунках, досягненням стала Зборівська угода (18.08.1649). Цей документ закріпив юридичну, правову автономію України у складі Речі Посполитої, проголосив і закріпив принцип гетьманської влади на території Київського, Чернігівського, Брацлавського воєводства. Але за великим рахунком, Зборівський мир не задовольнив ні українців, ні поляків. Він забезпечив лише недовгу паузу в активних бойових діях.

В 1650–1651 рр. становище в Україні загострюється: починаються виступи селян, зраджує Кримський хан, в результаті чого відбувається розгром українців під м. Берестечко (червень – липень 1651 р). В вересні 1651 р. підписується Білоцерківська угода. Цей договір зводить нанівець автономію України: обмежується гетьманська територія, зменшується реєстр, шляхта повертається до своїх маєтків.

Друга половина 1652 р. проходить в невдалих дипломатичних переговорах з поляками. А на весні 1653 р. міжнародне становище

України ускладнюється. Османська імперія виступає проти українського впливу в Молдавії, а Валахія і Трансільванія об'єднуються з Польщею. В грудні 1653 р. кримський хан підписав сепаратний договір з поляками. Угода ігнорувала українські інтереси. Річ Посполита зобов'язувалась заплатити кримчакам відкуп, а вони погоджувались на окупацію України польськими військами. Але ця угода не вплинула на зовнішню політику яку проводив Б. Хмельницький, адже в жовтні 1653 р. Земський собор в Москві вирішив просити царя "прийняти Україну під свого високу руку". Після цього, до України було вислано делегацію. Переговори йшли недовго, і вже 18.01.1654 р. козацька рада в м. Переяславі ухвалила рішення про прийняття протекції Московського царя. В березні 1654 р. це рішення було формалізоване т. зв. "Березневими статтями", які зберігали за Україною політичний устрій, територію, суд, армію та інші елементи держави. В зовнішній політиці гетьман мав право приймати послів і вести переговори з усіма країнами крім Туреччини і Польщі. Таким чином цей договір засвідчив юридичне відокремлення України від Польщі. З цього часу починається новий етап зовнішньої політики України, який характеризується зростаючим втручанням Москви в українські справи, поступовим обмеженням суверенітету України, як у внутрішніх, так і зовнішніх справах.

"Березневі статті" не витримали перевірки часом. Вже в жовтні 1656 р. Московія підписала Віленське перемир'я з Польщею. Ця угода була підписана без згоди України. За нею Москва припиняла війну з Польщею, поляки обирали московського царя польським королем, а українські землі залишались під владою Польщі. Виходячи з цього, Б. Хмельницький вважав себе вільним від обов'язків перед Московією і розпочав активні переговори з Швецією і Трансільванією. Переговори з Швецією відкривали нові перспективи, але смерть Б. Хмельницького (6.08.1657 р.) завадила реалізації багатьох його планів.

Значення постатті Б. Хмельницького для історичного розвитку України неоціненна. В зовнішній політиці, саме гетьман створив дипломатичну службу, яка сприяла визначенню України як суб'єкта міжнародного права, виявив себе вправним дипломатом.

Після смерті Б. Хмельницького починається період "Руїни". Україна поступово втрачає суверенітет у здійсненні міжнародної політики. Кожен новий гетьман обирає собі нових союзників. Але цей вибір був не самостійний, він обумовлювався політикою Польщі, Москви, Туреччини.

І. Виговський (1657–1659 рр.) незважаючи на переговори з Московою орієнтувався на Польщу. Результатом складних дипломатичних переговорів став Гадяцький договір (16.09.1658 р). За цим договором, Україна, як Руське князівство, входила на правах формально рівноправного суб'єкта федерації, до складу "єдиної і неподільної Речі Посполитої". У внутрішньому житті, Гадяцький договір відновлював стару модель соціально-економічних і політичних відносин, що неминуче викликало спалах соціальної боротьби.

В результаті громадянської війни, яка почалась за гетьманування І. Виговського, новим гетьманом став Ю. Хмельницький (1659–1663 рр). Зовнішньополітична ситуація була складною. На Лівобережній Україні перебували московські війська, які мали певну підтримку з боку населення. Тому війна з Московою означала продовження громадянської війни. В 1659 р. Ю. Хмельницький підписує з Московою т. зв. Переяславські статті, які обмежили автономію України. Але лівобережна старшина Я. Сомко, І. Брюховецький, В. Золотаренко, П. Тетеря виявила власні політичні амбіції і розв'язала нову громадянську війну. В січні 1663 р. П. Тетеря обирається гетьманом Правобережної України (1663–1665 рр.), а в червні 1663 р. І. Брюховецького обирають гетьманом Лівобережної України. Саме останній, став першим гетьманом який поїхав до московського царя і підписав новий договір, який звів до мінімуму автономію України, зокрема і в сфері зовнішньої політики.

Останню спробу об'єднати Україну в умовах громадянської війни робить П. Дорошенко (1665–1676 рр). На це була направлена його внутрішня і зовнішня політика. Протягом 1665–1668 рр. П. Дорошенко веде переговори, як з поляками, так і з московитами. Але він все більше схиляється до турецької протекції. В серпні 1668 р. відправляється посольство до Стамбулу. Майже півроку йдуть переговори з султаном. В 1669 р. старшинська рада вирішує прийняти протекцію Туреччини. В 1672 р. відбувається похід об'єднаного турецького, кримського, українського війська проти поляків. В жовтні 1672 р. підписаний Бучацький мир за яким Польща мала визнати незалежність України. Але заспокоєння це не принесло.

В 1674 р. гетьман Лівобережної України І. Самойлович (1672–1678 рр.) починає чергову громадянську війну наступом на Правобережжя. Але в міжособну війну втягується Кримське ханство, а згодом і Туреччина посилає свої війська на Україну. Ні П.Дорошенко, ні І. Самойлович разом з московським військом не можуть протистояти спустошенню і розоренню краю. Чигиринські походи турок (1677–

–1678 рр.) зруйнували гетьманську столицю. І. Самойлович відмовився від ідеї об'єднати України. Сусіди України, виснажені більш ніж двадцятирічними війнами почали підписувати мирові угоди. Ці угоди свідчили про остаточну втрату зовнішнього суверенітету України.

В 1681 р. Москва і Туреччина підписують в Бахчисараї перемир'я на двадцять років. А в 1686 р. укладається т. зв. "Вічний мир" між Московією і Польщею. За результатами цих договорів Україна ділиться між Польщею, Московією, Туреччиною. Україна перестає існувати в колі інших держав, невелика автономна територія зберігається лише на Лівобережжі Дніпра. Гетьманщина, як українська автономія існує ще протягом ста років до 1781 р.

Для зовнішньої політики України, період 1648–1686 рр. був дуже важливим. Україна пробувала бути активним гравцем на міжнародній арені. Молода дипломатія вела активні переговори з найвпливовішими європейськими країнами, але внутрішній розкол не сприяв міжнародному утвердженню України.

Активну зовнішню політику спробував відродити І. Мазепа. Вже в 1706 р. гетьману запропонували союз із Швецією. Тасмні переговори велись до 1708 р. Але хитрі розрахунки гетьмана виявились марними. Перехід в 1708 р. на бік Карла XII не спас ні Україну, ні гетьмана.

Відновлення суверенної зовнішньополітичної діяльності відноситься до 1917 р. Центральна рада і Генеральний секретаріат починають формулювати основи зовнішньої політики. Вперше, чітко і зрозуміло ці завдання сформульовані в IV Універсалі: 1) вийти з війни; 2) укласти мир з країнами Троїстого союзу; 3) встановити дружні стосунки з сусідами.

Але внутрішні і зовнішні умови абсолютно не сприяли встановленню незалежності УНР. Так, представники Антанти закликали керівництво УНР продовжити війну з Німеччиною і Австро-Угорщиною, пропонували гроші, озброєння, технічну допомогу. Та уряд і Центральна рада згаляли час за суперечками. І вже в грудні 1917 р. наразились на більшовицьку загрозу. Більшовики в Харкові, проголосили встановлення радянської влади по всій Україні, і оголосили війну УНР. 17 грудня радянський уряд України заявив про повалення Центральної ради і Генерального секретаріату, а 25 грудня почався наступ радянських військ проти УНР по всій Україні.

Через прорахунки в військовій політиці, українська влада виявилась беззахисною і безпорадною перед наступом більшовиків. Центральна рада і уряд вимушені були шукати допомоги у інших країн. Найближчою військовою силою виявилась Німеччина. Саме з нею і Австро-Угор-

щиною почали переговори делегація УНР 29 грудня 1917 р. в м. Брест. 27 січня 1918 р. був підписаний мирний договір між УНР і країнами Четвертного союзу. Це був перший серйозний крок дипломатичної служби УНР на міжнародній арені. Брестський мир встановлював лінію кордону між Австро-Угорщиною і Україною, регулював постачання продовольства і сировини з України, обмін полоненими, встановлення дипломатичних відносин. Але головною умовою Брестського миру була збройна допомога УНР в війні з більшовиками.

Після повернення до Києва, Центральна рада намагалась опанувати політичну і економічну ситуацію в Україні, але це їй вдалось дуже слабо. Загострення соціальних і політичних відносин в державі призвело до перевороту і проголошення авторитарної влади П. Скоропадського. У зовнішній політиці, визначальним залишались відносини між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Росією. Для перших двох, важливим залишалося виконання продовольчих угод Брестського миру. 10 вересня 1918 р. уряд П. Скоропадського підписав нову продовольчу і сировинну угоду з Німеччиною. Того ж місяця гетьман здійснив свій перший і останній офіційний візит за кордон, у Берлін. Німецька влада великою мірою контролювала зовнішню політику гетьмана.

З Росією почались переговори з усього комплексу питань: лінія кордонів, відновлення залізничного сполучення і телеграфного зв'язку, обмін дипломатичними представниками. Почались переговори з урядами Великого війська Донського, Кубанню, Кримом, Білорусією, Польщею, Румунією про лінію кордонів.

Після того, як стало зрозуміло про перемогу Антанти в Першій світовій війні уряд гетьмана робить спроби встановити контакт з представниками Америки, Франції, Британії. Але представники цих країн вважали існування України "вигадкою Німеччини", її землі частиною Росії, і хотіли покарати Україну за допомогу Німеччині і Австро-Угорщині.

Протягом гетьманування П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) були встановлені консульські стосунки з нейтральними країнами. А Голландія, Данія, Іспанія, Іран, Норвегія, Швейцарія вели переговори з Україною. За цей час Україну визнали тридцять країн, а десять з них мали своїх представників в Києві. Україна мала своїх представників у двадцятитрьох країнах.

Поразка країн Четвертного союзу, евакуація німецьких і австро-угорських військ з України поставили її незалежність під сумнів, адже німці і австрійці, за великим розрахунком забезпечили незалежність гетьманату.

Зовнішня політика Директорії обумовлювалась: 1) черговим наступом більшовиків і утвердження радянської влади в Україні в січні 1919р.; 2) наступом військ генерала А. Денікіна, який воював проти більшовиків і проти незалежності України; 3) негативним ставленням Антанти до незалежності України, та англо-французькою окупацією півдня України в грудні 1918 – на початку 1919 р.

Але найбільше, незалежності України загрозувала радянська Росія. Ще в листопаді 1918 р. Москва прийняла рішення про мобілізацію військ для наступу на Україну. 20 листопада почався наступ радянських військ на Харків і далі на Схід Донбас. 28 листопада в м. Суджа, Курської губернії, був створений черговий промосковський тимчасовий робітничо-селянський уряд України. А 28 грудня 1918 р. радянська Росія, заявила, що вона не визнає Україну, як суверенну державу. Українська влада – Директорія, намагалась домовитись з московськими більшовиками, але ці переговори не мали результатів. В січні 1919 р. більшовики вдруге захопили Київ.

Чим більше більшовики окупували Україну, тим більшими виявлялись сподівання на допомогу Антанти. Але підтримка не надавалась, незважаючи на виконання Директорією всіх вимог Антанти. В листопаді 1919 р. українська влада опинилась в оточенні більшовиків, поляків і військ генерала Денікіна.

Останньою надією С. Петлюри, який очолював Директорію стали поляки. Переговори з ними починаються в грудні 1919 р. і йдуть до квітня 1920 р. В результаті, 21–24 квітня 1920 р., підписуються т. зв. Варшавські конвенції (угоди): загальна, торговельно-економічна, військова. За цими угодами, до Польщі відходили території Східної Галичини, Холмщини, Поділля і частково Волині. Натомість, польський уряд визнав незалежність УНР і надав їй військову допомогу у війні з більшовиками. Виконуючи умови договору, польські війська і невеликі українські підрозділи (близько 4 тисяч чоловік) 25 квітня 1920 р. перейшли у наступ на "Червону" армію.

Війська радянських України і Росії, незважаючи на втрату Києва, оговтались швидко і вже в червні 1920 р. почали великий контрнаступ. В результаті цих наступальних дій армія М. Тухачевського дійшла до передмість Варшави. В жовтні 1920 р. Польща і радянська Росія домовились про перемир'я. А в березні 1921 р. підписали Ризький мир. За умовами цього миру, Польщі відходила Західна Україна (Волинь, Східна Галичина) , натомість, вона визнавала радянську Україну і забороняла перебування на свої території антирадянських організацій, в тому числі і уряду УНР.

Ризький мирний договір поклав край українській національній революції. Хоча Українська держава не утвердилась, вона заявила про себе. Більшовики проголошуючи свою державу на території колишньої імперії, повинні були враховувати т. зв. українське питання і встановлювати свою владу у формі національної держави.

Розглядаючи зовнішню політику національних державних формувань в 1917–1920 рр., треба звернути увагу і на особливості зовнішньої політики, яку провадила Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Попри об'єднання УНР і ЗУНР (22.01.1919 р.) в єдину державу, зовнішня діяльність цих державних утворень була великою мірою автономна, незалежна, а іноді і протилежна. Така ситуація послаблювала загальну державну організацію українців. Якщо незалежна УНР постала в боротьбі з більшовицькою Росією, то безпосереднім поштовхом до проголошення ЗУНР, стали агресивні намагання відновленої Польщі захопити Східну Галичину і Волинь. Мовчазну згоду на цю агресивну, антиукраїнську політику, підтримали т. зв. демократичні держави – переможці – Франція, США, Британія.

Проголошення ЗУНР (1.11.1918 р.) викликало велике занепокоєння в Європі. Польська влада заявила: "Українські банди за допомогою пруських та австрійських військ зайняли Східну Галичину і столичне місто Львів, сіючи смерть і руїну", і просила уряди країн Антанти "надіслати до Галичини через Одесу та Румунію польсько-американські й польсько-французькі сили". Загалом ЗУНР опинилась ще в більшій міжнародній ізоляції ніж УНР періоду Директорії. Саме тому ЗУНР робила відчайдушні спроби відстояти своє право на незалежність. Уряд ЗУНР вів переговори з країнами Антанти, Польщею, радянською Росією і генералом А. Денікіним; пробував вести окрему діяльність на Паризькій мирній конференції. Але все виявилось марним. В 1923 р. Східна Галичина і Волинь були остаточно включені до складу Польщі.

Без всяких сумнівів, досягненням української влади цього періоду стало не лише створення, але і інституалізація дипломатичної служби. Було створено Міністерство зовнішніх справ, національне інформаційне агентство, створено посольства і консульства, інші закордонні представництва. Протягом 1917–1920 рр. був сформований корпус українських дипломатів. Серед них: Г. Афанасьєв, М. Василенко, В. Голубович, Д. Дорошенко, А. Левицький, В. Липинський, М. Лозинський, М. Любинський, К. Мацієвич, А. Ніковський, В. Панійко, В. Темницький, В. Чеховський, О. Шульгін та інші.

Недовгий час, у формально незалежній УСРР (1917–1922 рр.), теж проводилась певна зовнішня політика. Але з утворенням СРСР будь-які вияви "самостійності" заборонені. Лише в 1944–1945 рр. була формально зафіксована присутність УРСР на арені міжнародних відносин. В 1944 р. радянські Україна і Білорусія, як території які найбільше постраждали від фашистської окупації стали країнами засновницями ООН. Дійсна присутність України в ООН пояснювалась бажанням Й. Сталіна мати додаткові голоси при вирішенні важливих питань. В лютому 1944 р. був створений Народний комісаріат закордонних справ УРСР. Очолив його відомий український письменник О. Корнійчук, а згодом, керівником став Д. Мануїльський. Весною 1946 р. Наркомат перетворюється в Міністерство. Але навіть така, декоративна, українська дипломатія мала одну перевагу: вона фіксувала, хоч і обмежену, присутність України в світі. До 1958 р. УРСР стала членом 36 міжнародних організацій таких як ЮНЕСКО, Всесвітній поштовий союз, Міжнародний союз електрозв'язку, тощо. В 1947 р. Україна "самостійно" підписала Паризькі мирні договори з Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією. А для підготовки дипломатичних кадрів, в Київському університеті, відкрили факультет Міжнародних відносин.

З 1991 р., з часу проголошення незалежності України, почався новий період ставлення і розвитку зовнішньої політики держави.

Розділ II

"Українське питання" – це ставлення сусідніх країн, інших держав до незалежності України, та вирішення питання: "Що робити з територією, населенням і ресурсами за відсутності національної держави?" іншими словами, це політика щодо України. Великою мірою вона обумовлювалась наявністю чи відсутністю національної держави.

З X ст., з часу, коли русичі утворили перші українські держави – Київську Русь і Галицько-Волинську Русь, українські сусіди негативно сприймали існування цих держав. З послабленням влади, сусіди першими почали експансію на українські землі з метою їхнього поділу. Такий розподіл відбувся протягом другої половини XIV ст. З 1340 р. почався перехід українських земель під владу Литви (Східна Волинь, Поділля, Київщина, Чернігівщина), Польщі (Галичина, Західна Волинь), Угорщини (Закарпаття), Молдавії (Буковина), а згодом Московської держави (Сіверщина) та Кримського Ханства.

До 1648 р., коли Б. Хмельницький піднімає повстання і робить спро-

бу проголошення української держави, названі країни активно експлуатують великі людські і земельні ресурси українських земель. За панування Польщі і Литви відбулось повне закріпачення селянства. Використовуючи дешеву селянську працю і вільні землі, польська шляхта, з др. пол. XVI ст. створює великі товарні господарства (фільварки). Збіжжя отримане в фільваркових господарствах продається в Європу. В цей же період, туди вивозиться деревина, деревне вугілля, переганяється худоба. Особливим видом експлуатації людських ресурсів в XV–XVII ст. був ясир – живий товар, полонені українці, які продавались в рабство кримськими татарами після їх регулярних нападів на українські землі.

Наступний великий поділ українських земель відбувається в XVII ст., в умовах Руїни – громадянської війни. Визнаючи чвари серед самих українців, слід вказати на нещирість союзників, їх бажання використати ці чвари на свою користь. Ця мета була досягнута. Вперше, в 1667 р., Польща і Москва за Андрусівським перемир'ям на тринадцять років поділили Україну. Лівобережна, залишалася у складі Московії, Правобережна – у складі Речі Посполитої, а Запоріжжя – під зверхністю обох держав. Вдруге, в 1672 р., за Бучацьким договором між Польщею та Туреччиною. Остання встановлювала свою владу на Поділлі. Втретє, в 1681 р., за Бахчисарайським мирним договором між Московією, Туреччиною, і Кримським Ханством визнавалась належність Лівобережжя України до Москви, Поділля до Туреччини і заборона заселення земель між річками Буг і Дніпро. Такий поділ був остаточно закріплений "Трактатом про вічний мир" між Московією та Польщею (1686 р.). За цим миром підтверджувався фактично існуючий поділ України між трьома країнами. Цей поділ проіснував до кінця XVIII ст.

В результаті російсько-турецьких війн (1768–1774 рр., 1787–1791 рр.) та поділів Польщі (1772, 1793, 1795 рр.) відбувається черговий поділ українських земель уже між двома країнами – Російською і Австрійською імперіями. До Росії відійшли Правобережна Україна, причорноморські степи, Крим. Західна Україна (Східна Галичина, Буковина, Закарпаття) перейшла до Австрійської (пізніше Австро-Угорської) імперії.

Наступний перерозподіл українських земель відбувається в умовах революції і громадянської війни в Росії (1917–1920 рр.) та національно-демократичної революції і війни за незалежність в Україні (1917–1921 рр.). Події які відбувалися в цей час нагадують ситуацію 1648–1657 рр. Знову, вирішальним фактором утвердження незалежності стала позиція най-

ближчих сусідів – Росії і Польщі, а опосередковано країн Антанти (Британії, Франції) і США. Жодна з них не була зацікавлена в створенні самостійної, розвинутої держави в центрі Європи. Знову Україна опинилась між кількома центрами впливу. Це були країни Четвертого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина etc), Антанта, Росія. Знову Росія зробила все можливе щоб не випустити Україну із сфери свого впливу. Протягом 1918–1920 рр. землі України переходили під владу різних країн і урядів, а остаточний розподіл відбувається в 1919–1921 рр. Так, уже в червні 1919 р., Верховна рада союзників на Паризькій мирній конференції, передала Східну Галичину під владу Польщі. Згодом, в 1921 р., такий розподіл був підтверджений Ризьким договором між Польщею і радянськими Росією і Україною. Сен-Жерменський (1919 р.) і Севрський (1920 р.) договори "віддали" Закарпаття і Буковину відповідно Чехословаччині і Румунії. Долю Бессарабії вирішив т. зв. Бессарабський протокол (1920 р.) – її "віддали" Румунії.

Наприкінці 30-х років відбувся ще один розподіл українських земель. Це було пов'язано з підготовкою і початком Другої Світової війни. В 1938 р. в результаті потурання фашистській Німеччині з боку Британії і Франції відбувся т. зв. аншлюс Чехословаччини. Українське Закарпаття, яке входило до складу останньої, попало під владу фашистського сателіту – Угорщини. Почалась чергова мад'яризація краю. Згодом, в 1939 р. Німеччина і Радянський союз (СРСР) домовились про розподіл сфер впливу, а простою мовою, поділили частину Європи між собою. Нацистська Німеччина підкорила, безкарно, Польщу, а СРСР "отримала" Західну Україну, Західну Білорусію. В 1940 р. СРСР за згодою Німеччини "приєднала" Північну Буковину, Бессарабію, країни Прибалтики. Таким чином, до початку Другої Світової війни у склад СРСР, а значить і УРСР увійшли Східна Галичина, Буковина і Бессарабія. Формування сучасних кордонів України завершилось у 1946 р. і 1954 р. В 1946 р. до складу СРСР – УРСР ввійшло Закарпаття, а в 1954 р. – Крим.

Таким чином, через трагічну історію поділів і об'єднань українських земель формувались кордони сучасної української держави.

Як свідчить історія, в більшості випадків, сусідні країни негативно ставились до факту незалежності України. Адже в такому випадку вони вимушені були, певним чином, враховувати інтереси української сторони. В умовах відсутності національної держави така проблема була відсутня взагалі. Це підтверджено прикладами європейських війн та чисельних загострень міжнародних відносин в XIX–XX ст.

Є відомості, про те, що Наполеон після поразки і втечі з Росії доручив одному з чиновників міністерства зовнішніх справ К. Лесієру, підготували спеціальну монографію про історію і геополітичне становище України. Була підготовлена "Історія козаків" обсягом в 600 сторінок, в ній обговорювалась ідея утворення козацької держави яка б протистояла Росії. Ця праця була захована до кращих часів. В 70-ті рр. XIX ст. заговорились відносини між Австрією і Росією. В цих умовах, в Німеччині висловлюється думка про створення "самостійного, дружнього Київського королівства". Так в XIX ст. розпоряджались долею України інші держави.

В умовах Першої світової війни (1914–1918 рр.), і Російська і Австро-Угорська імперії мали плани приєднання нових українських земель. Повною мірою "українське питання" постало перед радянською владою. Радянська влада не була готова до активного спротиву українців. Саме тому більшовики вимушені були тричі утверджувати свою владу протягом 1918–1920 рр. Після утвердження радянської влади для боротьби з українським суспільством використовувались т. зв. соціальні технології боротьби: масовий голод (1921–1922 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947рр.), русифікація, масової репресії, виселення і переселення українців.

Польща, після захоплення Зах. України в 1923 р., так само не залишала українців у спокою. Галичиною і Волиню прокотилась хвиля ополчення. Ці території стали називатись Східна Мала Польща. В результаті т. зв. аграрної реформи велика кількість землі відійшла польським колоністам – осадникам. Близько двохсот тисяч господарств таких осадників мали зміцнити і закріпити польське панування на землях Західної Волині. В політичній сфері пропагувалась ідея державної асиміляції окраїн. В 1930р. польська влада провела акцію під назвою "пацифікація" – польська армія та поліція руйнували українські бібліотеки, конфіскували майно, били селян.

Швидко "вирішила" українське питання Румунія. Українців Буковини румунська влада визнала "румунами за походженням, що забули рідну мову" і примушувала до навчання у румунських школах. До 1927 р. всі українські школи були закриті або зруйновані.

Відносно сприятливі умови життя були у українців Закарпаття яке являлось частиною Чехословаччини. В жовтні 1938 р., в зв'язку з загостренням міжнародної ситуації, влада Чехословаччини визнає Карпатську державу (Закарпаття) і проголошує її частиною федерації Чехії і Словаччини. Тим часом, угорський диктатор М. Хорті висунув свої претензії на Закарпаття і Словаччину. За згодою А. Гітлера угорцям "віддали"

південну частину Закарпаття з Ужгородом і Мукачевим, а в березні 1939 р. угорські війська окупували все Закарпаття. Стало зрозумілим, що зацікавленість "українським питанням" з боку Німеччини продиктовано агресивними, загарбницькими цілями.

В керівництві фашистської Німеччини існували два погляди на вирішення долі східних слов'ян. Один із теоретиків нацизму вважав, що СРСР треба поділити на п'ять частин, такі як: Велика Фінляндія, Балтійський протекторат, Українська держава, Кавказька федерація, Росія. Натомість, з червня 1941 і до жовтня 1944 р. здійснювалась зовсім інша політика в розв'язанні "українського питання". Це повне пограбування і знищення потенціалу України. Керівник окупованої України Е. Кох наголосив: "Мета нашої роботи – примусити українців працювати на Німеччину. Україна повинна постачати те, чого немає у Німеччині. Цю роботу слід провадити не рахуючись з витратами."

Територія України була поділена на декілька частин, які підлягали різним органам влади. Чернівецька і Ізмаїльська області включались до складу Румунії. Одеська область, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей, Придністров'я нацисти об'єднали в губернаторство "Трансністрія" яке стало частиною Румунії. Західно-українські землі утворили окремих округ – дистрикт "Галичина", з центром у місті Краков. Східні українські землі, прифронтові, підпорядковувались військовому командуванню. Всі інші області об'єднали в рехкомісаріат "Україна" з центром у місті Рівне.

На всій території України був встановлений жорсткий окупаційний режим. Почалось масове винищення населення і військовополонених. Закатовано на смерть більше 5 млн людей. Сотні тисяч померли від голоду і хвороб. З 1942 р. почалась масова депортація на роботу в Німеччину. Вивезено близько 2,5 млн молодих людей. Найбільші підприємства України були поділені між німецькими капіталістами: Флік отримав заводи Дніпропетровщини, половину заводів Краматорська отримав Круп, а половину – концерн "Герман Герінг". Окупанти залишили колгоспну систему примусивши і далі безкоштовно працювати селян. Запроваджувалась трудова повинність. Відбувалось свідоме нищення і пограбування історичних і культурних пам'яток.

Україна в ході Другої світової війни зазнала більше руйнувань, ніж будь-яка інша європейська територія. Безпосередні збитки завдані господарству УРСР, становили 285 млрд крб. в цінах 1940 р. (в Росії збитки склали 255 млрд крб. Ця сума в п'ятеро перевищувала асигнування УРСР в народне господарство з 1926 по 1941 р. Було знищено

720 великих і малих міст та 28 тис. сіл. Загальні демографічні втрати України, які включають убитих у боях, померлих у концтаборах, депортованих, евакуйованих та емігрантів становили 14,5 млн чоловік.

І до цього часу окремі країни намагаються розігравати "українську карту". Більшою мірою це стосується Росії. Росія ставиться дуже "ревниво" до незалежності України. Частина російських політиків намагається "прив'язати" Україну до свого курсу і своєї політики. При цьому інтереси України не є достатньо важливими для Росії.

З 1991 р. Україна намагається самостійно будувати зовнішню політику. Як свідчить історія і сучасність це складний і суперечливий процес. Він залежить від внутрішньої політики; від різних політичних сил, які ведуть боротьбу за владу і мають своє бачення національних інтересів і зовнішньополітичного курсу.

Основні напрямки зовнішньої політики сучасної України зафіксовані в Конституції і ряді законів. Крім того ця політика обумовлюється сучасними міжнародними відносинами. Незважаючи на всі внутрішні дискусії, які йдуть протягом всіх років незалежності, стратегія зовнішньої політики відома – утвердження реальної незалежності в колі інших держав, входження в європейський політичний, економічний, культурний простір.

Теми рефератів

1. Дипломатія Київських князів. 2. Дипломатія Галицько-Волинських князів. 3. Дипломатія Б. Хмельницького. 4. Міжнародні впливи на існування Гетьманщини (1657–1781 рр.). 5. Українсько-московські договори XVII ст. та їх значення вплив на існування Гетьманщини. 6. Дипломатія радянської України (1917–1922 рр.). 7. Дипломатія національних державних формувань періоду революції і громадянської війни (1917–1920 рр.). 8. "Українське питання" в XX столітті і його вирішення. 9. Історія українсько-польських стосунків. 10. Історія українсько-московських (російських) стосунків. 11. Історія українсько-турецьких стосунків. 12. Сучасна зовнішня політика України. 13. Ставлення до незалежної України в к. XX на поч. XXI ст. 14. Українські дипломати: історія і сучасність. 15. Дипломатія УСРР та УРСР. 16. Війни в історії України. 17. Україна в геополітичних теоріях XIX–XX ст.

Завдання для самоперевірки:

1. Складіть таблицю:
 - а) українсько-польських договорів періоду Визвольної війни;
 - б) українсько-московських договорів періоду Визвольної війни і Руїни.

2. Складіть таблицю основних міжнародних угод за участю України протягом її всієї історії.

3. Назвіть відомих українських дипломатів.

4. Складіть таблицю основних міждержавних угод підписаних урядами України протягом 1917–1922 рр.

5. В яких документах формулюються засади сучасної зовнішньополітичної стратегії України.

6. На яких міжнародних конференціях вирішувались питання пов'язані з долею українських земель.

7. Складіть таблицю поділу українських земель протягом всієї історії.

8. В чому суть: 1) "Березневих статей" 1654 р.; 2) Брестського миру 1918 р.; 3) Варшавських угод 1920 р.; 4) Гадяцького договору 1658 р.; 5) Ризького мирного договору 1921 р.

9. В чому причини відновлення "незалежного" зовнішньополітичного статусу УРСР в 1944 р.

10. Проаналізуйте: 1) українсько-польські договори періоду Визвольної війни і Руїни; 2) українсько-московські договори 1654–1727 рр.

11. Проаналізуйте процес поділу українських земель іншими державами.

12. Що таке міжнародні відносини.

13. В чому суть зовнішньої політики держави.

14. Проаналізуйте: 1) зовнішню політику УНР (період Центральної ради); 2) зовнішню політику Української держави гетьмана П. Скоропадського; 3) зовнішню політику Директорії; 4) зовнішню політику ЗУНР; 5) зовнішню політику УСРР (1917–1922 рр.).

15. Наведіть приклади вирішення т. зв. "українського питання".

16. Охарактеризуйте перші договори Київської Русі 907 і 911 рр.

17. Як вплинуло прийняття християнства на відносини Київської Русі з іншими країнами.

18. Назвіть союзників Б. Хмельницького в його війні проти Польщі.

19. Поясніть з якими історичними героями і з якими подіями пов'язана фраза: "Донос на гетьмана злодея, царю Петру от Кочубея".

20. Як події "Руїни" вплинули на міжнародне становище України.

Тестові завдання

1. Як називається діяльність держави, що направлена на відстоювання і захист своїх інтересів і пріоритетів серед інших держав:

а) зовнішня політика; б) дипломатичні відносини; в) зовнішні відносини.

2. Які князі уклали договори з Візантією:
а) Ігор; в) Ярополк; б) Олег; г) Святослав.
3. Головним інструментом здійснення зовнішньої політики Свято-слава були:
а) війни; б) шлюби; в) торгівля.
4. Хто і коли підписав перший торговельний договір за часів Київської Русі:
а) Ігор, 915; в) Володимир, 988; б) Олег, 911; г) Ярослав, 1024.
5. Головним інструментом здійснення зовнішньої політики княгині Ольги були:
а) війни; б) шлюби; в) дипломатія особистих контактів.
6. Кого історики називають "тестем всієї Європи" і чому:
а) Володимира великого; б) Ярослава Мудрого;
в) Володимира Мономаха; г) Віщого Олега.
7. У ... році князь Олег здійснив вдалий похід проти ... та змусив підписати вигідний для Русі ... договір, який зокрема відкривав широкі можливості для
а) 911 р., Волзько-Камської Болгарії, військовий;
б) 907 р., Візантії, економічний.
8. Як звали доньку князя Київської Русі, яка стала королевою Франції:
а) Євпраксія; в) Ганна; б) Ольга; г) Роксолана.
9. З якого приводу у Галицько-Волинському літописі звучать слова: "Лихіша лиха честь татарська".
а) поїздки Данила Галицького до хана Батия;
б) облоги міста Галича монголо-татарськими військами;
в) союз у Данила Галицького з татарами.
10. Коли і в якому документі вперше було зафіксовано автономію України:
а) 1649 р., Зборівський мир; б) 1651 р., Білоцерківський мир;
в) 1654 р., "Березневі" статті.
11. "Березневі статті" 1654 р. визначили:
а) повну незалежність України;
б) автономію України у складі Польщі;
в) автономію України у складі Московської держави.
12. Хто звернувся по допомогу до Туреччини в питанні об'єднання і звільнення України, як від Польщі так Московської держави:
а) Дем'ян Многогрішний; б) Іван Виговський;
в) Петро Дорошенко.

13. І. Мазепа в пошуках союзників заключає угоду з:
а) Польщею; в) Данією; б) Швецією; г) Росію.
14. Брест-Литовський мирний договір закріплював:
а) ввід військ Німеччини і Австро-Угорщини на територію України,
для допомоги Центральній Раді;
б) підпорядкування Центральній Раді країнами Четвертого союзу;
в) підпорядкування Центральній Раді Росії.
15. Як країни Антанти ставились до незалежної України:
а) вважали, що незалежна Україна – видумка німців;
б) вважали її невід'ємною частиною Росії;
в) підтримували незалежність.
16. Головним для України у Варшавській угоді (квітень 1920 р.) було:
а) визнання Польщею УНР як незалежної держави;
б) входження України до складу Польщі;
в) допомоги поляків у війні з більшовиками.
17. Французькі кораблі увійшли до Одеського порту, а війська окупували Херсон і Миколаїв:
а) 31 вересня 1914 р.; б) 7 липня 1919 р.; в) 2 грудня 1918 р.
18. В якому році був підписаний Зборівський мир:
а) 1648; в) 1649; б) 1654; г) 1920.
19. В якому році були підписані "Березневі" статті:
а) 1648; в) 1649; б) 1654; г) 1920.
20. Брест-Литовський договір підписали:
а) 1918 р.; в) 1920 р.; б) 1917 р.; г) 1921 р.
21. Варшавські угоди підписані:
а) 1918 р.; в) 1920 р.; б) 1917 р.; г) 1921 р.
22. В якому році підписана Ризька угода:
а) з 1945; в) 1991; б) з 1943; г) 1946.
24. СНД була утворена:
а) в грудні 1991 р.; в) в серпні 1991 р.;
б) в січні 1992 р.; г) в листопаді 1991 р.
25. Договір про дружбу, співробітництва і партнерство з Росією та Угоду про статус Чорноморського флоту Україна підписала:
а) в 1997 р.; в) в 2000 р.; б) в 1992 р.; г) в 2005 р.

Література

Підручники, навчальні посібники, довідкові видання, документи і матеріали.

1. Історія України / Кер.авт.кол. Ю. Зайцев. – Вид. 2-е. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.

2. Історія України / За ред. *В. Смолія*. – К.:Альтернативи, 1997. – 424 с.
3. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – К.: Наукова думка, 1977–1979.
4. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів /За ред. *В. Танцюри*. – К.:Академія, 2001. – 488 с.
5. Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1984. – 549 с.
6. Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1962–1970 рр./ Упор. *Ю.К. Непійвода*: К.: Політвидав України, 1977. – 490 с.
7. Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр./ Міністерство закордонних справ УРСР: К.: Політвидав України, 1981. – 521 с.
8. Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1986–1990 рр./ МЗС України. – К.: Україна, 1993. – 552 с.
9. *Хворостяний І.М.* За мир без озуба: Учасіе УССР в боротьбе СССР в ООН за разоруженіе 1945–1987 гт. – К.: Політїздат Україны, 1988. – 278 с.
10. УРСР у міжнародних організаціїах: Довідник/ *М.М. Білоус, Ю.В. Богаєнський, А.І. Винокуров* та ін.; Ред. кол. *В.Н. Мартиненко* та ін. – К.: Політвидав України, 1989. – 418 с.

Література для реферування і поглибленого вивчення теми

1. *Віденський С.В.* Зовнішня політика України предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи // Укр.. іст. журн. – 2001. – №4. – С. 41–57.
2. *Держалок М.С.* Міжнародне становище України та її визвольна боротьба 1917–1922 роках. – К.: Орїони, 1998. – 240 с.
3. *Івченко О.Г.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: РІЦ УАННП, 1997. – 688 с.
4. *Леценко Л.О.* Україна на міжнародній арені (1945–1949). – К.: Наукова думка, 1969. – 283 с.
5. *Наливайко Д.* Очіа Заходу: Рецепція України в Західній Європі ХІ–ХVІІІ ст. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
6. *Овсій І.О.* Зовнішня політика України: Від давніх часів до 1944 р.: Навч. посіб. для Вузів. – К.: Либідь, 1999. – 238 с.
7. *Сергійчик В.І.* Іменем війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах ХVІ – середини ХVІІ ст. – К.: Україна, 1991. – 253 с.

8. *Сидоренко О.Ф.* Українські землі у міжнародній торгівлі, IX – середина XVII ст. – К.: Наук. думка, 1992. – 228 с.
9. *Васильєва-Чекаленко Л.Д.* Україна в міжнародних відносинах (1944–1996): Навч. посібник. – К.: Освіта, 1998. – 178 с.
10. *Павлюк Ю.* Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – К.: Основи, 1996.
11. *Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., Либідь, 1994. – 78 с.
12. *Сахаров А.Н.* Дипломатия Древней Руси. – М.: Наука, 1980. – 230 с.
13. *Сахаров А.Н.* Дипломатия Святослава. – М.: Международные отношения, 1991. – 240 с.
14. *Табачник Д.* Історія української дипломатії в особах: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.
15. *Терещенко Ю.І.* Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI ст. – К.: Перун, 1996. – 496 с.

Лекція № 2. Українська діаспора

Розділ І. Українська діаспора в Західному світі

Розділ ІІ. Українська діаспора на Сході

* * *

Слово діаспора походить з давньогрецької мови і означає "розсіяння". В сучасному розумінні, діаспора – це перебування значної частини народу поза межами країни свого походження. Таким чином, українська діаспора, це українці які постійно живуть в інших країнах.

Діаспора формується кількома шляхами. Один з них пов'язаний із змінами кордонів. Змінювались кордони Австро-Угорської імперії, Польщі, Румунії де проживали українці. Наприклад території Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, Надсяння заселені українцями належать сучасній Польщі. Змінювались території і кордони республік СРСР де проживали українці. В 1924 р. в Придністров'ї, де в більшості жили українці, створили Молдавську автономну республіку. В 1940 р. до Радянського Союзу приєднали Бессарабію, і об'єднали з Молдавською автономною республікою. Так була сформована територія сучасної Молдавії, де зараз проживає більше 600 тисяч українців.

В результаті змін кордонів в СРСР, в 1924–1925 рр., Україні передано території з населенням 278 тисяч чоловік, а від України, Російській Федерації передано території з населенням 479 тисяч чоловік. Крім того, поза межами України, в прикордонних Російських областях – Курській, Воронежській, Білгородській проживає близько 2 мільйонів українців.

Але головним шляхом формування діаспори є еміграція. Слово еміграція походить від латинського слова *emigro*, що в перекладі означає – виселяюся, переселяюся. Таким чином, еміграція – це переселення з батьківщини в іншу країну, на тривалий строк або постійне місце проживання.

Еміграція, феномен властивий багатьом народам. Самими великими діаспорами є єврейська, армянська, арабська, китайська. Процеси еміграції викликаються багатьма причинами і перш-за-все соціально-економічними, політичними, релігійними. Сучасна українська діаспора за різними оцінками налічує від 11 до 15 мільйонів українців. Прийнято виокремлювати Західну і Східну діаспору. Основними причинами формування української діаспори були економічна скрута і бідність яка штовхала українців шукати кращої долі за кордоном.

Розділ I

В історії української еміграції на Захід чітко виявляються кілька "хвиль" масового переселенського руху. Перша – з останньої чверті ХІХ до початку Першої світової війни. Друга "хвиля" охоплює період між двома світовими війнами (1918–1939). Третя – тривала з 1945 р. до першої половини 50-х років. З кінця 80-х років починається четверта "хвиля" еміграції.

Перша "хвиля" еміграції була обумовлена економічними причинами які склались в Західній Україні. 70 % селянських господарств українців мали менше половини мінімального земельного наділу і лише одне господарство з десяти перевищувало цей мінімум. Рівень життя західно-українських селян становив лише десятину частину від загального рівня життя в Австро-Угорщині. Певною мірою позначались національні та релігійні фактори.

В цей же час, в кінці ХІХ ст., уряди Канади, Бразилії, Аргентини почали освоєння цілинних земель, а капіталісти США були зацікавлені в дешевій робочій силі для важкої промисловості. Агенти цих урядів працювали в Європі, активно поширюючи інформацію про "чудові" умови праці на нових землях. Тим більше, що за кожного загітованого доро-

слово агенти отримували п'ять доларів і по два долари за дитину. Певну роль в пропаганді еміграції відіграв Йосип Олеськів – відомий український діяч, який видав у Львові брошури "Про вільні землі", "О еміграції".

Продаючи свої землі, мастки, реманент селяни вирушали до європейських портів – Гамбурга, Бремена, Роттердама, Антверпена, Генуї. Звідти, долаючи океан, прибували на нові землі. Українці були самими бідними з емігрантів. Так, француз привозив до Америки, в середньому 86 доларів, чех – 41, німець – 58, а українець – 14. В дорогу, українці брали сільський реманент – коси, серпи, сокири, а господині – насіння городини.

Освоєння нових земель вимагало багатьох зусиль. В Південній Америці щоб займатись землеробством потрібно було корчувати джунглі. В США, на заводах Пенсильванії, українці отримували зарплатню втричі меншу ніж корінні американці. В Канаді, на українців, дивились як на конкурентів в отриманні цілих земель. Українці не знали мови, звичаїв і навіть їх греко-католицька віра викликала підзору. Але незважаючи на всі труднощі, українці обжились в нових умовах.

В 1872–1876 рр. перші українці з'явилися в Бразилії. Вони отримали землі в південній частині штату Парана. В 90-ті рр. починається еміграція до Аргентини. Але еміграція в ці країни не набула масового характеру. Це пояснюється несприятливими кліматичними умовами, відсутністю промислового виробництва і т.д. Про все це українців попереджав в своїх працях Й. Олеськів. Загалом до 1914 р. до Аргентини прибуло майже десять тисяч, а до Бразилії – сорок тисяч українців.

Швидко, перша "хвиля" емігрантів звернула до США і Канади. Але звістки про українців в цій стороні світу відомі з XVIII століття.

Початком масової еміграції до США став 1877 р., коли група селян-русинів з Закарпаття прибула на шахти Пенсильванії. Згодом українці працювали чорноробами в інших галузях промисловості, зазнаючи великих обмежень в платні. Головними містами розселення українців були міста Шенандоа, Пітсбург, Нью-Йорк, інші міста північного-сходу США. Згодом, в пошуках роботи, українці розійшлися по всій країні. Українська громада в США, розпорошена і поділена за різними ознаками намагалася зберегти і розвинути національні традиції. Але разом з тим, українці першої "хвилі" намагались швидше стати корінним населенням, вивчити мову, традиції, звички. Загалом, до 1914 р., до США прибуло близько семисот тисяч українців.

Перші українські переселенці в Канаді з'явилися в 1891 р. Ними були Іван Пилипів та Василь Єлиняк. До 1914 р., до цієї країни

емігрувало близько ста семидесяти тисяч українців. Переселенці осідали в штатах Альберта, Манітоба, Саскачеван. Освоювали цілині землі, адже їм надавали земельні ділянки у шістнадцять гектар. В перші роки свого життя в Канаді, чоловіки йшли працювати у міста, для того, щоб заробити трохи грошей на будівництво оселі. Дружини і діти часто жили в землянках і працювали на землі.

Працьовитість українців зробила свою справу. За десяток років переселенці досягли значних успіхів. Так у 1916 р., ферма українського емігранта у провінції Альберта налічувала, в середньому, 5 коней, 14 голів великої рогатої худоби, від 12 до 16 поросят. Українцями було створено сімдесят тисяч фермерських господарств. Українці піклувалися про розвиток своїх дітей і про збереження своїх традицій. В 1905 р. у Вінніпезі відкрито спеціальну школу для підготовки українських вчителів. В 1915 р. в місцях розселення українців працювало чотириста п'ятдесят шкіл. Як і в інших країнах, були засновані церковні і культурні товариства, згодом і політичні організації.

Таким чином, перша "хвиля" еміграції була обумовлена важкими соціально-економічними умовами життя. На нові землі їхали малоосвічені селяни, які долаючи перешкоди утвердились як повноправні громадяни нових батьківщин.

Друга "хвиля" еміграції починається після закінчення Першої світової війни, та бурхливих подій 1917–1920 рр. в Україні. До соціально-економічних причин додалися і політичні. Останні призвели до появи політичної еміграції. До неї входили політичні лідери, діячі культури і науки, офіцери і рядові українських армій-всі, хто був незгодний з радянською владою і польським пануванням. Особливостями цього етапу еміграції стало також те, що велика частина політичної еміграції осіла в європейських країнах. Українці розсіялись переважно в Чехословаччині, Австрії, Польщі, Німеччині, Франції. В 20-ті роки в Чехословаччині відкрились вищі навчальні заклади – Український Вільний Університет, Українська Господарська Академія, Вищий Педагогічний Інститут. В цих навчальних закладах, тоді-ж, навчалось більше двох тисяч українців. В Німеччині, в Берліні, створено Український Науковий Інститут.

Характерною рисою міжвоєнного етапу еміграції стала поява трудової сезонної еміграції у Францію і Бельгію. Емігранти працювали в сільському господарстві, вугільній, металургійній і текстильній промисловостях. Кількість українців-емігрантів у Франції у 20–30-ті рр. налічувала від сорока до п'ятдесяти тисяч чоловік.

Але основна кількість переселенців знову направлялась до США і Канади. На процес еміграції вплинули такі фактори як економічна криза початку тридцятих років, обмеження еміграції урядами ряду країн. З 1920 по 1940 роки туди прибуло відповідно сто і сімдесят тисяч емігрантів. Продовжилась еміграція до Аргентини і Бразилії.

Українці другої хвилі еміграції відрізнялись більшою освіченістю, швидко пристосовувались до нових умов життя і праці, приймали активну участь в житті українських громад. Саме з їхнього середовища згодом вийшли громадські і політичні діячі, бізнесмени, адвокати, лікарі.

Особливістю даного періоду став також, процес рееміграції – повернення емігрантів на Батьківщину. Саме в другій еміграційній хвилі рееміграція стала політичним явищем, адже з'явилась надія, що в Радянській Україні встановилось справедливе, демократичне суспільство. В 1924 році в Україну повернулось було близько двох тисяч осіб.

Третя "хвиля" еміграції розпочалась після Другої світової війни. Основу переселенців складали так звані переміщені особи – люди, які не по своїй волі опинились в Німеччині. Серед них – остарбайтери – молодь, яку насильно вивезли на примусові роботи; українці – військово-полонені; українці – солдати дивізії СС "Галичина". Невелика кількість українців втекла разом з німцями, бо боялись звинувачень радянської влади у зраді. Згодом, в Західній Європі, опинились партизани УПА, які під тиском радянських військ проривались через Карпати до Чехословаччини, а звідти до Німеччини і Австрії. Як відомо, Німеччина була поділена на кілька окупаційних зон. В англійській зоні окупації залишилось близько п'ятдесяти п'яти тисяч українців, в американській – більше ста тисяч, у французькій – дев'ятнадцять тисяч. У трьох окупаційних зонах Австрії знаходилось близько двадцяти двох тисяч, в Італії – одинадцять тисяч українців. Таким чином понад трьохсот тисяч наших співвітчизників опинились у становищі біженців і переміщених осіб.

Більшість з них розміщувалась в спеціальних таборах, якими опікувались ООН та Міжнародна організація біженців. Після переговорів і узгоджень розпочалось розселення мешканців таборів по різних країнах. Це розселення тривало з 1947 по 1955 роки. Крім традиційних країн – Канади, США, Аргентини, Бразилії, українці "відкрили" для себе нові землі. Так опинились українці в Британії, Уругваї, Парагваї, Чілі, Австрії.

Специфічним видом еміграції в 70–80 рр. ХХ ст. в СРСР і в радянській Україні стало утворення подружніх пар з іноземцями для наступного виїзду за кордон. Дівчата виходили заміж за іноземних

спеціалістів, зарубіжних студентів та аспірантів, в основному з азіатських і африканських країн.

В останнє десятиліття ХХ ст. Україна переживала економічну кризу пов'язану з переходом до нової моделі економіки. Перехід до т. зв. ринкових відносин різко погіршив матеріальне становище українців. З'явилися невідомі за радянських часів безробіття, невиплата заробітної платні, зубожіння. Саме вони стали причинами масового виїзду українців за кордон. Серед тих хто виїздить за кордон представники інтелігенції – вчителі, лікарі, наукові працівники, викладачі вищих навчальних закладів; робітники – будівельники, кораблебудівники, моряки.

Українці погоджуються на будь-яку роботу і на заробітну платню нижчу від звичайної в цих країнах. Частина українців намагається отримати офіційний дозвіл не лише на тимчасову роботу, але і на постійне проживання. Серед європейських країн, де в кінці ХХ ст. і на поч. ХХІ ст. працюють українці, Польща, Чехія, Словачія, Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія, Росія. Частина українців виїздить до США, Канади, Нової Зеландії, Аргентини.

Соціально-економічний, політичний, культурний статус українців в країнах західного світу змінювався протягом всього процесу еміграції. Однозначно оцінити становище українців неможливо. Надто різні умови життя і праці наших співвітчизників в США і Канаді, Латинській Америці і Європі.

Близько трьох мільйонів українців проживають зараз в США і Канаді. Це одна із самих заможних груп української діаспори. Незважаючи на те, що українці були найбільшніми емігрантами кін. ХІХ ст. – поч. ХХ ст., сьогодні вони мають досить високий соціальний статус. Популярними професіями серед українців стали професії лікаря, інженера, адвоката, вчителя, викладача вищого навчального закладу. Значна кількість українців має свій бізнес. Більшість українців мешкає в містах.

Соціально-економічне становище українців в Латинській Америці неоднакове. Найкраще становище української громади в Аргентині. Вона налічує близько двохсот п'ятдесяти тисяч. З них біля ста тисяч – мешканці Буенос-Айреса. Основна маса українців фермери і робітники. В останні роки ХХ ст. зростає кількість осіб інтелектуальних професій. Це онуки і правнуки перших емігрантів.

Українці Бразилії, яких налічується більше трьохсот тисяч, в основному мешкають сільській місцевості. Фермерство для них є більше способом існування ніж багатого життя. Загалом рівень життя українців в Бразилії нижчий від середнього життєвого стандарту країни. В інших

латиноамериканських країнах мешкає від тисячі до п'ятнадцяти тисяч українців. Більшість з них фермери, власники дрібних майстерень, наймані робітники. Невелика кількість інтелігенції.

Українська діаспора в Європі ділиться на дві частин. Частина з них постійно мешкала в Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії. Найбільші громади в Польщі – близько трьохсот п'ятдесяти тисяч, в Румунії – трохи більше ста тисяч. Життя українців в цих країнах було і залишається нелегким. Становище співвітчизників змінюється по trochu на краще лише в останні десятиліття. В інших європейських країнах, українці з'явилися через еміграцію і зараз їх небагато небагато. В Британії – 30 тисяч, Франції – близько 40 тисяч, ФРН – 25 тисяч. Більшість з них опинилась в цих країнах в 20–30 рр. ХХ ст. та після Другої світової війни. Українці, в основному, зайняті фізичною, малокваліфікованою роботою. Невелика частина – власники дрібних підприємств, магазинів. Зростає кількість інженерів, вчителів, представників інших інтелектуальних професій.

Важкі умови життя, туга за Батьківщиною, природний колективізм притаманний українцям об'єднували їх на нових землях. Насамперед об'єднання йшло навколо церкви. Адже в кожному поселенні українці намагались побудувати свою церкву. Церковні братства стали самою поширеною формою об'єднання. Одним з перших стало Братство Святого Миколая засноване у містечку Шенандоа (США), у 1885 р., священиком Іваном Волянським. На сьогодні українці за кордоном об'єднанні в парафії Автокефальної православної церкви, греко-католицької, української католицької церкви, української протестантської громади, баптистської церкви.

Другою формою об'єднання стали товариства взаємодопомоги. Вони відіграли помітну роль у підтримці їх учасників, особливо в період скрут, потрясінь, масового безробіття. Згодом засновуються культурні товариства "Просвіта", читальні, видавництва. Найкраще організовані українці США і Канади.

Розділ II

Під східною українською діаспорою ми маємо на увазі українців які мешкають на території колишнього СРСР. Після розвалу Радянського Союзу, поза межами України опинилися, за різними підрахунками, від шести до восьми мільйонів співвітчизників. В 1989 р., за останнім переписом населення, в Росії проживало трохи більше чотирьох мільйонів

українців, в Казахстані – близько мільйона, в Молдавії – близько шестисот тисяч і т.д. В процесі формування сучасної східної діаспори можна виділити свої особливості і етапи. Але саме головне те, що українці переміщувались (мігрували) в межах однієї країни – Російської імперії, а згодом СРСР.

Українські переселенці в Московській державі з'являються у XVII ст. Це були втікачі з Речі Посполитої – учасники козацько-селянських повстань. Українці селяться в порубіжних землях Московської України. Нині це територія Курської, Білгородської, Воронежської, Ростовської областей Російської Федерації. На цих землях утворилась Слобожанська Україна. В 20-ті рр. XX ст. уряд радянської України піднімав питання про приєднання прикордонних районів Росії в яких проживають українці до УСРР. Але питання було вирішено не на користь Україні. Сучасне населення цих областей вже давно не відчуває себе українцями, забуло мову і культуру.

В кінці XVIII ст. почалось масове заселення українцями територій Північного Кавказу. В 1792 р. царський уряд переселив Чорноморське козацьке військо, організоване з колишніх запорожців на т. зв. Чорноморську прикордонну лінію. Цей кордон Росії з північним Кавказом проходив правим берегом річки Кубань. На двадцять п'ять тисяч козаків виділили біля тридцяти тисяч гектар землі. На початку XIX ст. козацьке військо поповнювалось переселенцями з Чернігівської, Полтавської, Харківської губерній. З огляду на нестачу жінок в 1832 р. було проведено примусовий набір кількох тисяч дівчат з України і відправлено їх на Кубанщину. Обживаючи нові землі українці дійшли до гирла р. Кубань і далі на південний схід аж до Кавказького хребта. Так формувался "Малиновий клин" – територія Російської держави колонізована українцями. До початку XX ст. українці зберігали свою мову, культуру, традиції. Політика коренізації-українізації проголошена в СРСР-УСРР в 20-ті р. XX ст. поширювалось і на кубанські землі. В цей час тут працюють український педагогічний технікум, шістьсот українських шкіл, два українських видавництва.

Протягом XIX ст. українці доходять до Поволжжя, починають освоєння заволзьких степів, територій Західного Сибіру і Північного Казахстану. Після скасування кріпосного ладу, в 1861 р., активізується переселення за Урал. Наші предки оселяються в Томській, Тобольській, Єнісейській, Іркутській губерній. Царський уряд надавав переселенцям п'ятнадцять десятин землі, позику в сто карбованців, невеликий земельний податок і звільнення на три роки від інших податків. Навіть

такі мінімальні переваги привабили на ці землі, в 1891–1914 рр., більш ніж півтора мільйони українців. В основному, це були переселенці із малоземельних українських губерній: Полтавської, Харківської, Чернігівської, де більшість земельних володінь не перевищувала п'яти десятин. Центрами цих земель вважались міста Омськ, Томськ, Актюбінськ. В 20-ті на початку 30-х років тут також діяли національні школи, педтехнікуми, виходили українські газети. Влада навіть утворювала українські райони і сільські ради. Ці території назвали "Сірим клином".

Районами Північного Казахстану і Західного Сибіру рух українців не обмежився. Навпаки, з 80–90-х рр. XIX ст., особливо в 1906–1911 рр., під час проведення П. Столипіним аграрної реформи, українське селянство починає освоєння сучасних територій Приморського і Хабаровського краю, Камчатської, Сахалінської, Амурської області. Переселення було настільки масовим, що українці налічували від сорока до шістдесят відсотків населення цих районів. Саме тому ці землі отримали назву – Зелена Україна – Зелений Клин – Нова Україна. В двадцять роки XX ст. тут діяли понад півтисячі українських шкіл, три українські педтехнікуми, український відділ агропедінституту, три видавництва, десяток газет і журналів.

З початку 30-х рр. процеси національного розвитку в місцях компактного проживання українців згортаються. Закриваються школи, технікуми, газети, театри. Починаються масові репресії. Взагалі репресії, які відбувались в Російській імперії і СРСР, завжди були джерелом переселення і освоєння величезних територій Сибіру і Далекого Сходу. Але за радянських часів репресії, набули надзвичайного, небаченого розмаху. В 20-ті рр. з України висилали колишніх солдат українських армій, махновців, діячів українських урядів 1917–1920 рр. З кінця 20-х рр. репресують стару українську інтелігенцію. Але основна маса репресованих – українське заможне селянство – куркулі ("кулаки").

У січні 1930 р. політичним керівництвом СРСР був розроблений план ліквідації заможного селянства. 30 січня 1930 р. була затверджена постанова: "Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації." За цим документом власники господарств, що підлягали ліквідації, поділялись на три категорії. До першої категорії належали учасники антирадянських виступів – їх чекала в'язниця або концтабір. До другої – ті, хто чинив "менш активний опір". Разом із сім'ями їх депортували у віддалені райони півночі і сходу. До третьої категорії зараховувались всі, хто не опирався роз-

куркуленню. Вони отримували клаптики землі за межами колгоспних ланів. За цією постановою, з України, в першу хвилю колективізації в 1930 р., вислано до півночі і Сибіру сімдесят п'ять тисяч сімей, з березня по червень 1931 р. – двадцять три тисячі сімей.

Українські історики до цього часу, достеменно не підраховували кількість депортованих українців. За підрахунками американських дослідників, з РСФСР і України депортували більше п'яти мільйонів селян. Більшість з них ніколи не повернулась на Батьківщину і залишились в тих далеких краях. До кінця 30-х рр. XX ст. потік переселенців із Східної України в інші райони СРСР зменшується.

Але в 1940 – навесні 1941 рр. починається масова депортація українців з тільки-но приєднаної Галичини і Західної Білорусії. Польські історики називають цифру близько двох мільйонів депортованих, російські і українські – трохи більше мільйону. За даними митрополита А.Шептицького з Галичини було депортовано чотириста тисяч українців. Процеси насильницького переселення з Західної України відновились в 1944 р. Вони продовжувались до початку 50-х рр., до закінчення боротьби радянської влади з ОУН – УПА.

Важливою причиною міграції українців, за роки радянської влади, стала їх участь в будівництві об'єктів народного господарства, економічного освоєння східних районів СРСР. Сотні тисяч українців приймали участь у будівництві металургійних комплексів Кузнецька, Красноярська, Магнітогорська, Норильська; залізниці – БАМ; освоєнні нафтових і газових родовищ Тюмені і Уренгою. На освоєння цілинних земель в Казахстані, в 1954–1956 рр., виїхало вісімдесят тисяч молодих українців віком від вісімнадцяти до двадцяти п'яти років. Ряд нових сіл на цілині повністю зформувався з переселенців з України. А до нафтогазових районів західного Сибіру виїхало більше півмільйона українців. Активна міграція українців йшла протягом всього існування СРСР.

Радянська влада ніколи особливо не переймалась національно-культурним розвитком. Основним завданням влади і її політики стало формування особливої спільноти "советский" народ. Тому національні особливості мали поступово зникати, мала панувати єдина мова і культура, активно розвивались процеси русифікації.

Після розпаду СРСР, на перший погляд, склались сприятливі умови для національно-культурного розвитку українців колишнього Радянського Союзу. Але зрусифіковані українці не виявляють особливої активності, а у російського уряду багато інших нагальних справ. Допо-

могли українцям Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану, Поволжжя згадати свою мову і культуру могли-б українці незалежної України, але за бідністю одних, скупістю "нових українців", нерозумінням з боку державної влади важлива справа допомоги залишається на рівні т. зв. урядових програм і кількох концертів на рік. Натомість російський уряд використовує становище росіян і їхні удавані проблеми в Україні для політичного і економічного тиску на керівництво української держави.

Історія української еміграції – складова частина історії України. За різними оцінками, від одинадцяти до п'ятнадцяти мільйонів українців живуть поза межами сучасних кордонів України. Українці в діаспорі вносять вагомий внесок у розвиток народів країн, в яких вони живуть. Зарубіжні українці є важливим джерелом знань про Україну. Ось чому українська держава і її керівництво повинні не словом, а ділом допомагати діаспорі.

Теми рефератів

1. Сучасне становище західноукраїнської діаспори. 2. Перші українські переселенці: історія переселення. 3. Історія освоєння українцями російських земель. 4. Сучасне становище східноукраїнської діаспори. 5. Особливості переселення за радянської доби. 6. Українська художня література про еміграцію. 7. І. Франко про еміграцію, та інші громадські і політичні діячі про еміграцію і діаспору.

Завдання для самоперевірки

1. Визначіть основні причини формування української діаспори.
2. З яких районів України відбувалась еміграція та переселення.
3. Визначіть етапи формування західноукраїнської діаспори.
4. В які країни Західної півкулі була направлена перша хвиля еміграції з України:
 - а) США, Канада, Казахстан;
 - б) Аргентина, Бразилія;
 - в) США, Канада;
 - г) Аргентина, Бразилія, США, Канада.
5. В які країни була направлена друга "хвиля" еміграції з України:
 - а) США, Канада, країни Європи;
 - б) Уругвай, Парагвай, Чілі;
 - в) Казахстан, Росія, країни Північного Кавказу.
6. Визначіть особливості:
 - а) першої хвилі західної еміграції;
 - б) другої хвилі західної еміграції;
7. Назвіть і проаналізуйте форми громадських об'єднань українців в діаспорі.

8. *Дайте визначення і проаналізуйте явище рееміграції.
9. *Проаналізуйте сучасний стан західноукраїнської діаспори.
10. *Проаналізуйте явище т. зв. четвертої хвилі еміграції.
11. Визначіть основні етапи формування східноукраїнської діаспори.
12. Населення яких районів склало основу східноукраїнської діаспори.
13. Дайте визначення таким поняттям як "Малиновий клин", "Сірий клин", "Зелений клин".
14. Визначіть основні центри української діаспори на Сході.
15. *Як пов'язана аграрна реформа П.Столипіна з формуванням української діаспори.
16. Які особливості формування східноукраїнської діаспори за радянських часів можна відмітити.
17. *Як пов'язані такі явища радянського життя як "вахтовий метод", "цілинні землі", "комсомольський набір", "комсомольська путівка", "БАМ" з українською діаспорою.
18. *Проаналізуйте сучасне становище східноукраїнської діаспори.
19. *Визначіть відмінності в шляхах формування, розвитку між Західною і Східною українською діаспорою.
20. *Що означає автохтонне українське населення ряду Європейських країн. Визначіть ці країни. Проаналізуйте становище українців в цих країнах.

Література

1. *Троцинський В.П., Шевченко А.А.* Українці в світі – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 217 с.
2. *Заставний Ф.Д.* Географія: У 2 книгах. – Львів: Світ, 1994.
3. *Заставний Ф.* Українська діаспора. Розселення українців у зарубіжних країнах. – Львів: Світ, 1991. – 185 с.
4. *Заставний Ф.* Східна українська діаспора. Розселення українців у колишньому СРСР. – Львів: Світ, 1992. – 157 с.
5. Зарубіжні українці. *С. Лазебник* (кер. авт. кол.), *Л. Лещенко, Ю. Макар* та ін. – К.: Видавництво "Україна", 1991. – 252 с.
6. *Бугай М.* Депортація населення з України (30–50 роки) // УІЖ. ** – 1990. – № 10, 11.
7. *Євтух В., Ковальчук О.* Українські канадці: проблеми соціально-демографічної інтеграції // УІЖ. – 1991. – № 8.

* Завдання підвищеної складності.

** Український історичний журнал.

8. *Чернявський С.* Американці українського походження: демографічна і соціально-економічна характеристика (за оцінкою вчених США) // УІЖ. – 1991. – № 4.

9. *Качараба С.* Еміграція галицьких селян у Російську імперію в кінці XIX ст. // УІЖ. – 1990. – № 9.

10. *Вівчарик М.* Українці в світі: східна і західна діаспора // УІЖ. – 1993. – № 11, 12.

11. *Лендъєл М.* Участь американських українців у функціонуванні органів державної влади та політичних структур США (1945–1991рр.) // УІЖ. – 1998. – № 4.

12. *Попок А.* Громадсько-політичне життя українців на далекому Сході в XX ст. // УІЖ. – 1998. – № 6.

13. *Траф'як М.* Сирій клин // Сучасність. – 1993. – № 12.

14. *Траф'як М.* "Завербовані на лісорозробки" // Сучасність. – 1994. – № 9.

15. *Траф'як М.* Зелений клин // Сучасність. – 1996. – № 3, 4.

16. *Траф'як М.* Українці на Донщині // Сучасність. – 1998. – № 3.

17. *Лаврів П.* Українці в Центральному Казахстані // Сучасність. – 1998. – № 4.